

М. М. Мошнорізвикладач кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету

ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЛЯРНИХ МІФІВ У ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА

У статті досліджено специфіку художнього втілення та функціонування міфологеми сонця в поезії С. Черкасенка. Міфологема сонця аналізується відповідно до світосприйняття прадавніх слов'ян. Окрема увага приділяється творенню авторської міфологічної парадигми в зображенні солярного образу.

Ключові слова: солярні міфи, міфологема, образ, символ.

Постановка проблеми. Солярна міфопоетика є невід'ємною компонентою менталітету багатьох етносів світу, адже сонце забезпечує життєдіяльність людини. Для первісного міфологічного мислення сонце – «світило, символ Всевидячого божества, Вищої космічної сили, центру буття, Матері Всесвіту, осяяння, слави, величі» [2, с. 497]. У культурі різних етносів статус сонячного божества визначається по-різному. Міфи, головним персонажем яких є сонце, називають солярними. Солярну теорію запропонував англійський дослідник М. Мюллер (1823–1900). В. Іванов зазначає: «Солярними називаються також міфи, в яких у героя або героїні виявляються солярні риси, подібні до ознак сонця як міфологічного героя. У ширшому значенні солярні міфи відносять до астральних міфів» [5, с. 461]. Образ сонця займає особливе місце і в світосприйнятті українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнену характеристику міфологеми сонця в світовій та українській культурній свідомості пропонують О. Афанасьєв [1], В. Іванов [5], М. Мюллер, Є. Мелетинський [10], В. Топоров [10] та інші. Деякі аспекти цієї проблеми в українському літературознавстві висвітлено в роботах В. Давидюка [4], Т. Мейзерської [9], О. Турган, Л. Фоміної [14], Т. Федотової [13] та ін. Солярні міфи досі ще не стали об'єктом спеціального вивчення в творах С. Черкасенка, що дає підстави вважати тему нашої статті актуальною.

Метою статті є дослідження інтерпретації міфологеми сонця в поезії С. Черкасенка. Об'єктом дослідження є цикл «Молоде Сонце» С. Черкасенка. Реалізація мети зумовлює виконання низки завдань: дослідити особливості функціонування міфологеми сонця в поезії

С. Черкасенка, зіставити солярну міфопоетику міфології та лірики митця.

Виклад основного матеріалу. Слушно зазначив Є. Мелетинський, що міфологема сонця є формою небесного вогню, а «пов'язані з солярними міфами місяць і сонце співвідносяться з основними опозиціями властивими міфологічній моделі світу – світлом і темрявою, верхом і низом, небом і землею, добром і злом» [10, с. 497].

Розвиваючи думку про універсальність деяких міфологем, А. Нямцу доводить: «Сюжети, образи і мотиви, які повторюються в літературі різних часів та різних країн, часто отримують нове змістове навантаження, яке залежить від потреб епохи» [11, с. 3].

Аналіз й селекція фактичного матеріалу дали змогу констатувати, що в поетичній спадщині С. Черкасенка особливе місце відведено міфологеми сонця. Життя Спиридона Черкасенка пов'язане з символом сонця ще від народження, оскільки поет народжений 24 грудня, а 22 грудня слов'яни відзначають день Спиридона Сонцеворота. У природі – це день зимового сонцестояння. За віруваннями предків, у день зимового сонцестояння богиня Всесвіту Лада народжує сина світла – молоде Сонце [2, с. 500]. Пізніше автор ще не раз згадає про цей «родинний» зв'язок, наприклад, шукаючи назву для циклу поезій «Молоде Сонце».

Художня трансформація міфологеми сонця в поезії С. Черкасенка не відрізняється від традиційного розуміння сонця як центру Всесвіту, символу слави величі, божественності, а ще й наділяє його «етнопсихологічним змістом» (термін Л. Фоміної). Міфологема сонця в поезії С. Черкасенка є поліфункціональною, через

неї в поезії С. Черкасенка реалізуються бінарні опозиції «земля–небо», «верх–низ», «добро–зло», «світле–темне».

У поезії «Воскресіння» розкривається бінарна опозиція «небо–земля», яка репрезентує співвідношення божественного і буденного, божого і людського. Міфологема сонця урегульовує взаємоузгодженість землі та неба. Мотив підняття в небо Х. Керлот пояснює як поєднання неба-батька і сонця-сина. У цій поезії ліричний герой ототожнюється з Сонцем, прагне до сонячної вершини, щоб отримати безсмертя [8, с. 479]: «До Сонця – геть у височинь, / Де з криком рине гайворіння! / Там бистрим зором / Намилуватися простором, / Обняти, зміряти бездоння / Глибини!» [15, с. 207].

Лексема «воскресіння» пов'язана з лексемою «воскреснути» і має давньоруське коріння – походить від крѣсь «сонцестояння». Воскреснути – це викресати вогонь, добути сонячний жар чудоптаха, запалити його в очах і оживити їх [6, с. 670]. Як зазначає Х. Керлот, ідея воскресіння Сонця посилюється віруванням, що, на відміну від Місяця, який непостійний, Сонцю не потрібно вмирати, щоб спуститися в пекло. Воно може досягти океану або озера Нижніх Вод і перетнути їх, не розчиняючись у них. Тому смерть Сонця обов'язково передбачає ідею воскресіння і, по суті, не вважається справжньою смертю [8, с. 482]. Християнську ідею воскресіння поет порівнює з настанням весни: «Весна і знов передчуттям – / Жалом солодким і болючим – / Всього прошила, / І стрепенулись впалі крила / Бажанням соняшним, могучим – / Життям» [15, с. 207]. Птах як тварина верхнього світу співвідноситься із сонцем, і тому, щоб досягти височини, їй треба крила: «І стрепенулись впалі крила / Бажанням сояшник могучим – / Життям! //» [15, с. 207].

Особливою є поезія «Два брати», де ліричний герой позиціонує себе з братом Сонця: «Два брати нас – Сонце й я! / Враг заніс нас на чужину, – / Доленько моя!» [15, с. 207]. На нашу думку, в поезії використано трансформований близнюковий міф з «етнопсихологічним змістом» [13, с. 59]. Літературознавець В. Іванов доводить: «Найбільш архаїчною формою солярних міфів є близнюкові міфи, в яких сонце та місяць утворюють пару пов'язаних і разом із тим протиставлених один одному культурних героїв (часто братів), один з яких підпорядкований іншому та виконує його доручення» [5, с. 461]. Істотні ознаки близнюкового міфу

відображено в поезії С. Черкасенка: «Слухай брате, ти спустились / З неба синього в долину, / Гнівом розпалились! / Я ж ударю в віщі струни, – / Відгукнуться в горах луни, / Збудять нашу Україну» [15, с. 208].

У поезії «Два брати» автор використовує поширений в українських народних казках міф про викрадення дівчини Змієм. Автор вживає мотив викрадення дівчини, яка є сестрою головного героя, наприклад як і в казці «Котигорошко». У фольклорі кожного народу є сюжет про героя, якому вдається врятувати людей, перемигши Змія. С. Черкасенко теж має таких героїв – це два брати – Сонце та ліричний герой поезії. Обоє братів перебувають на чужині, але «в далеких пишних царстві / В наших пишних государстві // Маєм ще сестру – Вкраїну //» [15, с. 207]. Як і в міфологічній традиції, образ Змія втілює ідею ворожої для людини стихійної сили. Подолати змія (архетип загарбника) може лише Сонце: «Сонце палить, пісня рине, / Змій проклятий в корчах гине, – / Ми вітаєм Україну //» [15, с. 208]. Протистояння Сонця та Змія символізує боротьбу світла і п'їтьми, небесних і хтонічних сил. У цій поезії чітко простежується опозиція «добро – зло».

У міфології і в фольклорі символ сонця привірюється до божества. С. Черкасенко послідовно підкреслює мотив святості сонця в поезії «Воскресіння»: «І побрататися із ним – / Із Сонцем – богом у блакиті – / І богом стати» [15, с. 207]; в поезії «Зустріч Бога»: «Гряде мій бог в ясній короні! / В тумані Сонце устає» [15, с. 212]; в поезії «Туча»: «Осяйний бог у гнів / Повився хмарами густими, / Таємний і страшний» [15, с. 210].

У більш архаїчних солярних міфах сонце зображено у вигляді антропоморфних начал: чоловічого або жіночого. Для поезії С. Черкасенка характерне традиційне в міфології звернення до Сонця як до живої істоти. Сонце – побратим, брат: «Два брати нас – Сонце й я» [15, с. 207]. Автор використовує мотив побратимства, який характерний для української міфології. Загально відомо, що праукраїнці вважали Сонце не безпосереднім предком, а прапредком, Дідом, себе ж іменували не дітьми, а онуками Сонця (Дажбога). Групи племен, що творили український етнос, мали одного діда, але різних батьків: Землю, Місяць, Зорю (Венеру). Це відбивалось у мові, обрядах, ідеології, символіці [2, с. 119]. Цей мотив використовує С. Черкасенко в поезії «Сонце»: «Отець мій – Сонце не-

вгасиме, / Син Сонця я » [15, с. 213]; «Титани ми у хвилі сій, / Ми – Сонця діти» [15, с. 213]. Не можна забувати про міф створення людини Сонцем, так само як і про прямі зв'язки між богом Сонця і певними класами людей.

Міфологема сонця – не тільки символ джерела світла, а й центр буття та інтуїтивного знання, орієнтир на життєвому шляху. Мотив життєвої дороги, яка осяяна сонцем, відображено в поезії «Наш шлях»: «Не справлять нас із манівця, / Бо Сонце з нами //» [15, с. 201]. Ліричний наратив відчуває єдність із народом, який у своїй величчї споріднений із солярною стихією. Сонце виступає візуальною площиною майбутнього, втіленням сподіваної мети, до якої прямує ліричний герой. Воно зображено як сакральний оберіг роду, що супроводжує людину в дорозі. Поезія «Наш шлях» знаменує зміну часів, коли борються з «чорними круками», які в фольклорі символізують кровопролиття і війну.

У поезії «До сонця» зображено трансформований космогонічний міф про створення Всесвіту. Спочатку існував тільки вічний, безмежний, темний Хаос: «Повила мати нас в ночі <...> / Під вікнами мара ходила. / На стрісі скорбно плачучи, / На долю скаржились сичі, / А Ніч мовчала, ніч-могила» [15, с. 208]. У Хаосі Мати-Земля породила дітей. Могутня, благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо – Сонце, і розкинулось Небо над Землею. У фольклорі образи Матері та Батьківщини завжди тісно взаємопов'язані, тому С. Черкасенко образ матері ототожнює з Батьківщиною, через образ жінки-матері зображає образ рідної Землі. Оригінально автор зображає народження Сонця Землею: «Огонь в душі твоїй не згас: / Ти розірвала зсохлі груди / І невгасимий серця жар / В піснях у наші переклала / І навела предивний чар, / Щоб Сонцем блиснув серед хмар, – / Ти Сонце над усе кохала!» [15, с. 208]. Біблійний мотив розп'яття Матері і Батька символізує страждання й безславну смерть, а хрести є символом крайньої зневіри, повного розпаду: «Тебе і з батьком розп'яли <...> / А ми – прощались під хрестами / І помсту там заприсягли, / І у байдужий світ пішли, – / Сіяло Сонце перед нами!» [15, с. 209]. У цій поезії Сонце сприймається як символ світла й свободи.

У слов'ян Сонце вважалося дідом або батьком слов'янських племен/народностей. Цей міф відображено в поезії «О ні, не марево». За віруваннями наших предків, Сонце посідає особливе місце в світобудові. Вважалося,

що воно знаходиться в його середині. У поезії С. Черкасенка ліричний герой виділяє трирівневу структуру світу: верх – середина – низ: «О ні, не марево, не сон се <...> / На горах ми – під нами світ, / В блакитнім золоті зеніт – Над нами Сонце! //» [15, с. 213]. Ліричний герой порівнює себе з дітьми Сонця, богочоловіками, захисниками людей, носіями світла, яких автор порівнює з Прометеєм: «Хто ми? Встають прадавні міти / В огні фантазій і мрій <...> / Титани ми у хвилі сій, / Ми – Сонця діти. / І з вівтарів пресвітлих Бога, / Як той преславний Прометей, / Ми кинем сяво для людей / У тьму барлога» [15, с. 213].

Новою, на нашу думку, є трансформація міфологеми сонця як Сонця свободи, волі в поезії «Червоне сонце»: «Сонце Свободи зійшло уночі, / Червоне, як око шайтана» [15, с. 238]. С. Черкасенко використовує орієнталізм. «У Ведах, – писав О. Афанасьєв, – сонце називається оком Варуни (неба), у деяких гімнах сонце і місяць уявляються двома очима неба. Верховний бог германців Один (Водан) називався однооком» [12, с. 104]. У міфології сонце вдень ходить по небу, а вночі спить. С. Черкасенко зображає, що «Сонце Свободи» не спить ні вдень, ні вночі. Колір, на думку багатьох вітчизняних дослідників, посідає головне місце в фольклорі і має символічне значення. Так, червоний колір сонця символізує життєдайні сили. У поезії С. Черкасенка, на нашу думку, червоний колір символізує боротьбу, криваві шляхи національної революції, які проходили в той час на Україні: «Хоче до Сонця у п'їтмі дістать / І тоне в безодні кривавій, – / В бурі червоній і знову бряжчать / Заліза іржаві» [15, с. 238]. Автор використовує космогонічний міф про боротьбу сонця із драконом. Наприклад, у християнських легендах дракон є образом злого духу. У Древньому Єгипті він персоніфікував сили зла, переможені богом сонця Ра. У традиційних культурах міф символізує створення космосу з хаосу. Дракон як персоніфікація Хаосу, що скинув із себе ланцюг, хоче завоювати світ. Перемога Сонця Свободи символізує перемогу світла над темрявою, що в християнстві трансформувалось у версію про поразку Сатани. С. Черкасенко пов'язує це зі зміною політичних сил в Україні та відновленням державності на початку ХХ ст.

У поезії «Зустріч Бога» варто звернути увагу на бінарну опозицію «верх/низ», що в космічному плані трактується як протиставлення неба і землі, вершини і коріння Світової гори. У поезії відображено давні вірування слов'ян про

Сонце. Сонце було шановане, з одного боку, як небесне світило, що знаходиться в середині світла, все висвітлює, та як Бог, як Цар-Сонце. Царство його слов'яни представляли десь за морем, у країні вічного літа і вічного життя, звідки насіння життя залітає й до нас, а палати його перебували на високих, священних горах. За віруваннями, там Цар-Сонце сидить на своєму пурпурному, золототканному престолі: «Червоні гір стрімких шапки, / Горі червоні! / В багрянім сріблі оболоні... / Куряться жертви благовонні, / Співають в захватах пташки <...> / Беру квітки, – / Гряде мій бог в ясній короні» [15, с. 212].

У народній творчості особливо яскраво виявилися ті її зразки, які пов'язані з культом Сонця. Традиції ці настільки стійкі та міцні, що навіть більшість християнських свят не випадково збігається з язичницькими. Слов'яни зуміли об'єднати старі язичницькі вірування з новими християнськими. Давня культура українців настільки глибока й багатозарова, що з покоління в покоління передавалися перекази про сонце як про істоту божественну. Поєднання язичницьких та релігійних догм зображено і в поезії «Сонце». Ліричний герой вірить у Сонце, що існує вічно, даючи Землі свою життєтворчу силу: «Отець мій – Сонце не вгасиме, / Син Сонця – я / А Дух – моя душа» [15, с. 214]. Віра в Сонце протиставляється вірі в триєдиних Отця, Сина, Духа, які є, на думку автора, «джерела рабства і покори!». Сонце було шановане, з одного боку, як небесне світило, що знаходиться в середині світла, все висвітлює, і як Бог, як Цар-Сонце. Слов'яни до Сонця, як владики усього, зверталися з молитвою не тільки в біді чи хворобі, але й постійно, кожного дня. Молитва героя: «Ти розбуди побожність п'яну – / Молись! «О, джерело життя! / Дай відновитися в твоїх проміннях / Од кості жовтої до жил, / До крові, / У незгасаючих горіннях / Набратись творчих сил / І землю запалить огнем любові!» //» акумулювала в собі визначені первні архаїчних фольклорних замовлянь, ідеали творчої реалізації людини та нації, концепт уселюдської любові [15, с. 214].

Висновки і пропозиції. Результати здійсненого аналізу дають змогу дійти висновку про те, що художня трансформація міфологеми сонця в поезії С. Черкасенка не відрізняється від традиційного розуміння сонця як центру Всесвіту, символу слави величі, божественності, а ще й наділяє його етнопсихологічним поетичним сенсом. Міфологема сонця в поезії С. Черкасенка є поліфункціональною. Саме через неї лірик-ви-

гнанець із рідної землі оригінально реалізував художню солярну міфопоетику, зокрема, поезії бінарні опозиції «земля–небо», «верх–низ», «добро–зло», «світле–темне».

Список використаної літератури:

1. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах / А. Афанасьев – М.: Современный писатель, 1995. – Т. 2. – 286 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Інститут народознавства Національної Академії Наук України, 2000. – 264 с.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 310 с.
5. Иванов В. Солярные мифы / В. Иванов // Мифы народов мира: Энциклопедия. – М., 1980. – Т. 2. – С. 461–462.
6. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОРМ Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
7. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения (Избранные сочинения) / М. Элиаде. – Пер. с англ. – М.: Ладомир, 1999. – 488 с.
8. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М., 1994. – 648 с.
9. Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології (Т.Г. Шевченко – Леся Українка) / Т. Мейзерська. – Одеса: Астропринт, 1997. – 128 с.
10. Мифологический словарь / Гл. ред. Е. Мелетинский. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 709 с.
11. Нямцу А. Про проблеми функціонування «літературних архетипів» у європейському загальнокультурному контексті / А. Нямцу // Слово і час. – 2009. – № 9. – С. 3–14.
12. Потапенко О. Словник символів / О. Потапенко, М. Дмитренко, Г. Потапенко, В. Куйбіда, В. Коцур. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
13. Федотова Т. Міфологеми вогню та сонця в українській літературі: інтерпретаційні моделі [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / Т. Федотова; Київський славистичний ун-т. – К., 2005. – 206 с.
14. Фоміна Л. Астральна символіка у структурі авторського міфу М. Вінграновського / Л. Фоміна // Наш український дім. – 2014. – № 2. – С. 57–62.
15. Черкасенко С. Твори: в 2 т. / С. Черкасенко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1: Поезія. Драматичні твори / Упоряд., приміт. та передмова О. Мишанич. – 2001. – 891 с.

Мошнориз М. Н. Функционирование солярных мифов в поэзии С. Черкасенко

В статье исследована специфика художественного воплощения и функционирования мифологема солнца в поэзии С. Черкасенко. Мифологема солнца анализируется в соответствии с мировосприятием древних славян. Особое внимание уделяется созданию авторской мифологической парадигмы в изображении солярного образа.

Ключевые слова: солярные мифы, мифологема, образ, символ.

Moshnoriz M. The functioning of solar myths in S. Cherkasenko's poetry

The article explores the specificity of the artistic embodiment and functioning of the mythologem of the sun in S. Cherkasenko's poetry.

The mythologem of the sun is analyzed according to the worldview of the ancient Slavs. The special attention is spared to the creation of the author's mythological paradigm in the portraying of the solar image.

Key words: solar myths, mythologem, image, symbol.